

„A földrajz, a regionális földrajz szerelmese voltam” Interjú Probáld Ferencsel

“I have always been fond of regional geography” Interview with Ferenc Probáld

GYŐRI RÓBERT

E folyóirat 2011/2-es számában a Beluszky Pállal készült interjú egyik fontos vezérfonala volt a véletlenek szerepének bemutatása a kutatói életpálya alakításában. Először én is azt kérdezem az idén 70. születésnapját ünneplő professor emeritustól, Probáld Ferencről, hogy az ő esetében egy gyermekkori álom vált valóra, amikor földrajz-biológia és meteorológia szakos diplomáját kezébe vette 1964-ben, vagy pedig valamilyen véletlen irányította a földrajz felé?

Igen, valóban gyermekkori álom vált valóra, ha nem is a diploma átvételkor, inkább amikor azon nyomban gyakornoki állást kaptam az ELTE Természetföldrajzi Tanszékén. Engem nagyon korán érdekelni kezdett minden, ami a földrajzzal kapcsolatos. Felnőtt fejjel érthetetlen, szenvedélyes érdeklődést váltottak ki belőlem a térképek: 8 és 14 éves korom között rajzfüzetek tucatjait töltöttem meg előbb a környék utcahálózatáról szerkesztett, azután meg a különböző atlaszokból kimásolt, kontinenseket, országokat ábrázoló térképekkel. A technikám közben egyre fejlődött: használtam a rajzoláshoz ceruzát, tollat, tust, vízfestéket, és végül már az országhatárok, partvonalak minden zegét-zugát fejből ismertem. Eközben rám ragadt egy csomó olyan földrajzi név is, amelyről igazából semmilyen háttérismeretem nem volt, de egzotikus hangzásuk varázslatos módon vonzott engem.

Kortársaimhoz hasonlóan lelkes olvasója voltam May Károly és Verne Gyula kalandos regényeinek, azután pedig az útleírások lettek a kedvenceim. Nagyon szerettem az *Élet és Tudományt*, ahol a legtöbbször Vécsey Zoltán tollából jelentek meg földrajzi tanulmányok; ezekből kivágtam és füzetekbe gyűjtöttem az érdekesebb képeket. De a földrajz mégis csak afféle első volt az egyenlők között, mert majdnem ugyanannyira érdekelt a biológia, a kémia vagy a történelem is. Rengeteget olvastam, és ünnepként éltem meg, amikor az iskolaév elején az új tankönyveket kézbe vehettem. Pedig ezek nem is emlékeztettek azokra a színes-szagos művekre, amelyekkel a tankönyvkiadók a

mostani diákokat halmozzák el; csak néhány szürke képet meg sok-sok csontszáraz szöveget tartalmaztak, de csodák csodája, mégis remekül lehetett belőlük okulni. Summa summarum: egész gyermekkoromnak és kora ifjúságomnak meghatározó vonása volt a nagyon sokirányú érdeklődés, a kíváncsiság, a tudásszomj. Ez azonban csak általánosságban mutatott valamiféle kutatói pálya irányába, hiszen olyan szakma, hogy geográfus, akkoriban nem létezett. De ha létezett volna, biztosan geográfus szerettem volna lenni.

A térképektől és az útirajzoktól a földrajzos diplomáig és az egyetemi állásig tehát látszólag egyenes út vezetett. Viszont van az én történetemnek egy olyan olvasata is, amelyben a véletleneknek – tekinthetjük sorsnak, elrendelésnek – ugyancsak nagy szerep jut. A szüleim nem voltak olvasó emberek, náluk könyv mutatóban is alig fordult elő. Véletlenül mégis volt otthon egy világtalasz, amelyből a térképeket megismerhettem; ezt valamikor a '30-as években egy házaló ügynök tukmálta rájuk. Útleírások se lettek volna a polcon, ha egyik nagybátyám 1948-ban ki nem vándorol Argentínába, és *A világjárás hősei* című könyvsorozatát rám nem hagyományozza. Az is véletlen, hogy édesanyám, aki gyors- és gépíró volt, az '50-es évek második felében épp a Magyar Állami Földtani Intézetnél dolgozott. Így nyílt lehetőségem, hogy 14 és 17 éves korom között, négy egymást követő nyáron egy-egy hónapig segédmunkásként a MÁFI különböző geológiai kutatócsoportjainál dolgozzak. Miközben a szintezőlécet vagy a hátizsákba gyűjtött kőzetmintákat cipeltem, rendkívül sokat tanultam a geológusoktól, a hétvégeken pedig utazgattam, gyalog vagy kerékpáron ismerkedtem a vidékkel. 1957-ben heteken át a Mátra úttalan útjait jártuk az ércbívásokat keresve, és arra is volt alkalmam, hogy az akkor még működő gyöngyöSOROSZI ércbánya munkájába betekintsek. Az így szerzett sokféle ismeret és tapasztalat beépült a gimnáziumi Petőfi-pályázatra benyújtott, a Mátráról szóló dolgozatomba, amellyel az első díjat szereztem meg. Ismét véletlen, hogy a Petőfi Gimnázium kiváló fiatal földrajztanára, Vasváry Artúr – aki engem különben nem tanított – fölfigyelt erre az írásművemre, és rábeszélte, hogy induljak az OKTV-n. Ott az első alkalommal könyvjutalmat nyertem, a következő évben pedig, negyedikesként, második helyezett lettem. Ez tette lehetővé, hogy felvételi nélkül és a kor körülményei között nagyon szerencsés módon bekerüljek az ELTE-re, a biológia-földrajz tanári szakra.

Kérdezheted persze, vajon miért ne lett volna elég 1959-ben a kitűnő érettségi bizonyítvány ahhoz, hogy felvegyenek az egyetemre? Nos, akkoriban a szigorú felvételi keretszámokat származási kategóriák szerint, politikai alapon osztották szét. Én nem voltam munkás- vagy parasztszármazású (hanem csak „egyéb”), szüleim nem voltak párttagok, én magam se léptem be az akkor már erősen szerveződő KISZ-be. Ráadásul nagyon rossz hírű gimnáziumból érkeztem: előző évben hat osztálytársamat tartóztatták le és ítélték börtönbüntetésre államellenes szervezkedés vádjával. Esélyeim tehát az

OKTV-díj nélkül vajmi kicsik lettek volna. Az meg külön szerencse, hogy 1964-re, amikor végeztem, már enyhült a politikai légkör, és egyszerre három új státust is kaptak a földrajzi tanszékek.

Az 1950-es évek vége, a '60-as évek eleje aligha nevezhető a magyar földrajz legszebb időszakának. Hogyan emlékszel vissza diákéveidre: milyen volt akkor a földrajzszak „hangulata” az ELTE-n, kik voltak azok a tanárok, akiket mesteredként említhetsz?

A földrajzi tanszékeken komoly tisztogatások zajlottak le az '56-os forradalom után (részben előtte is), de ebből mi hallgatókként semmit nem érzékelünk. Azokból a tudományos vitákból, amelyek egy-egy kandidátusi vagy akadémiai doktori védés során folytak, semmi nem jutott el hozzánk. Csodálattal hallgattuk Mendöl Tibornak, Bulla Bélának, Koch Ferencnek a remek előadásait, vizsgáztunk is náluk, de akkoriban a legtöbb professzor megközelíthetetlen magasságban állt a közönséges hallgató fölött. Személyes kapcsolatba általában csak a fiatalabb, a hierarchia alacsonyabb szintjein álló oktatókkal kerülhettünk. A három említett professzor közül – közelebbi kapcsolat híján is – leginkább Koch Ferencet nevezhetem mesteremnek. Ő a tőkés országok regionális földrajzát adta elő, ami akkoriban az egyetemi képzés „koronájának”, számított, s én magam is legjobban ezt a tárgyat szerettem. Koch Ferenc előadásai – akárcsak jegyzetei – temérdek nevet és adatot tartalmaztak, de ezt a meglehetősen száraz leíró földrajzot hatalmas ismeretanyag birtokában, valami utánozhatatlan pedagógiai érzéssel vonzóvá, itt-ott egy kis humorral színezve elragadóvá tudta tenni.

Miután 1967-ben a Regionális Földrajzi Tanszékre kerültem, ott az volt a célunk, hogy a Koch Ferenc által írt jegyzetek mintájára a többi országnak, kontinensnek a földrajzáról is adjunk közre jegyzeteket. Ezekből fejlődött aztán ki az egyetemi és főiskolai tankönyvek országszerte használt sorozata. E munka közben kezdtem el töprengeni azon, hogy milyen téren is lehetne vagy kellene a Koch-féle jegyzeteket meghaladni. Az általam írott könyvekben, könyvfejezetekben igyekeztem csökkenteni a névanyagot, a történeti háttér felvázolásával érzékeltetni a változások irányát és dinamikáját, a fontos sajátosságok, társadalmi problémák kiemelésével, a világgazdasági szerepkör hangsúlyozásával megtörni a hagyományos sematikus tárgyalási sorrendet, markánsabbá tenni az egyes országok jellegzetes földrajzi profilját, itt-ott bepillantást engedni a vele kapcsolatos kutatásokba is. Hogy ebben mennyire jutottam, az kiderül, ha összehasonlítjuk Koch 1969-ben megjelent *Észak-Amerika*¹ jegyzetét a 2004-ben kiadott *Amerika regionális földrajza* tankönyvvel². De talán nem is csak a szemléletváltásban, a gazdaságföldrajziból társadalom-földrajzivá szélesedő látószögben keresendő tanszéki munkánk eredménye. Fontosabb, hogy a „kéziratos” jegyzetekkel szemben végre könyvárusi forgalomba kerülő, mindenkor elérhető könyveket adtunk a földrajztanárok és az érdeklődő közönség kezébe, olyan háttéranyagot, amelyből valamelyest átfogó kép kerekedhetett ki a világról.

Amikor az egyetemről kikerültem, nemcsak én tartottam a regionális földrajzot tudományszakunk betetőzésének, hanem ebben eléggé általános volt a szakmai konszenzus is. De én akkor tudományelméleti, tudománytörténeti téren még teljesen tudatlan voltam. A három szak egyidejű elvégzése olyan megterheléssel járt, hogy a szakirodalom olvasására, szakmai rendezvényeken való részvételre egyáltalán nem volt lehetőségem. Ráadásul időközben többé-kevésbé kenyérkeresőként működve tudományos ismeretterjesztő előadásokat is sorozatban tartottam. Egyetemi munkám kezdeti időszakát ezért különösen sok könyvtári kutakodás, rengeteg olvasás, önképzés fémjelzte. De ebben semmi rendkívüli nincs: az élethosszig tartó tanulásnak egyébként is hozzá kell tartoznia az egyetemi oktató habitusához. Egyik-másik tanítványomtól is volt mit tanulnom. Ha például a meteorológiából származó statisztikai alapismereteken túl is könyítok valamicskét a regionális elemzési módszerekhez, azt jobbra Nemes Nagy Jóskának köszönhetem.

Visszatérve eredeti kérdésedhez: a tudományos kutatás terén megtett első lépéseimnek mentoráról, Dobosi Zoltánról okvetlenül meg kell emlékezni. Ő a Meteorológiai Tanszéken volt docens, később professzor, és elsőéves koromban ismerkedtem meg vele mélyebben, amikor fölvettem Mikroklimatológia című speciális előadását. Dobosi rendkívül udvarias és közvetlen, segítőkész ember volt. A speckoll nála akkortájt szokatlan módon úgy zajlott, hogy a szobájában egy kis kerek asztal köré leültetett bennünket, három-négy kezdő hallgatót, és egész kollegiálisan elbeszélgetett velünk. Eközben hazai és külföldi szakkönyveket mutatott, és problémákat vetett fel, amelyeket érdemes lenne (akár egészen egyszerű adatfeldolgozó módszerekkel is) megvizsgálni. Ő avatott be engem a tudományos kutatás elemi műhelytitkaiba, megmutatva, hogyan lehet a kérdésfeltevéstől a szakirodalmi háttér megismerésén át a megoldáshoz vezető utat megtalálni, és az eredményeket szakcikk, tudományos publikáció formájába önteni. A vele folytatott beszélgetések eredménye volt, hogy fölvettem a meteorológia szakot, és kutatói pályafutásom a városklimatológia területén bontakozott ki.

Pályád meteorológusként indult, az egyetemi doktori (1966) és a kandidátusi értekezésedet (1972) is meteorológiából írtad. Hogyan lett belőled mégis társadalom-földrajzos, regionális földrajzos? Nem éreztél-e csábítást később, már társadalomkutatóként arra, hogy visszatérj a meteorológiához?

A meteorológia szak elvégzése tulajdonképpen utat nyitott számomra a tudományos kutatói pálya felé. Arról álmodni se igen lehetett 1962-ben, '63-ban, ami '64-ben végül bekövetkezett, hogy az egyetemen gyakornoki állást kapok, méghozzá a földrajzi területen. Addigra azonban – már másodéves koromban – elkezdtem foglalkozni egy akkoriban előtérbe került érdekes kérdéssel, hogy az emberi tevékenység miként hat az éghajlatra. Ma elsősorban ennek a hatásnak a világméretű vonatkozásairól lehet hallani, de akkoriban ésszerű volt a kutatást a mikroklímák, mezoklímák kisebb léptékében elindítani, ahol az emberi tevékenység hatása sokkal kézzelfoghatóbb.

A klimatológia határterület a földrajz és a meteorológia között, a város-klimatológia pedig különösképpen olyan terület, ahol a természeti környezetre gyakorolt társadalmi hatások reflektorfénybe kerülnek. Kandidátusi disszertációm³ Budapest városklímájának olyan mélységű elemzése volt, amilyenre akkor egyetlen más világváros esetében se volt példa. Egyik nagy újdonsága, hogy sikerült föltárnom: pontosan milyen, mennyiségileg mérhető energiaáramlások, fizikai folyamatok állnak a környezettől különböző, sajátos városklíma kialakulásának hátterében. Ez nagyon érdekes tudományos probléma volt, akkoriban világviszonylatban a levegőben lógott a megoldása, amit egy bizonyos szinten elsőként nekem sikerült elérnem. De idetartozott annak vizsgálata is, hogy milyen területi klimatikus különbségek vannak a városon belül, hogyan változik a városi hőmérsékleti többlet, az úgynevezett hősziget intenzitása az időjárástól, évszaktól, napszaktól függően. Ebben rengeteg időigényes, ceruzával papíron történt adatfeldolgozás, meg egy csomó saját mérés is összegződött, iszonyú sok munka, de az eredmény nagyon szép volt. Amikor már ebbe a témába beleéltem magam, nagyon nehéz volt abbahagyni. A Budapest-monográfia után következett a városklíma általános vonásainak az összefoglalása, ami szintén a nemzetközi szakirodalom élvonalába tartozott akkor⁴. Végül a sort a Gondolat Zsebkönyvek sorozatában megjelent írássom zárta, ami az elég szerencsétlen *Változik-e éghajlatunk?* címet viseli.⁵ Ennél földrajzosabb szemléletű ismeretterjesztő klimatológiai művet nemigen írtak, és mindaz, amit az éghajlatváltozással kapcsolatban ma tudunk, dióhéjban, embrionális formában már megtalálható benne.

Hogy volt-e a csábítás a meteorológia felől a későbbiekben? Hogyne, hívtak többször is. Dési Frigyes, aki a '60-as években a magyar meteorológia teljhatalmú cézárja volt, előbb a Meteorológiai Intézetnél, majd az ugyancsak általa vezetett tanszéken kínált nekem állást. Lett volna lehetőségem váltani, de igazából én a földrajznak, a regionális földrajznak a szerelmese voltam. Belátva egy idő után, hogy a klimatológia és a regionális földrajz művelése párhuzamosan nem megy, végül döntenem kellett. A döntés a szerelem mellett, a regionális földrajz mellett szólt, jóllehet a fontosabb, tisztán tudományos eredményeim – ha a tudományt nagyon szűkkeblűen értelmezzük – a klimatológiában születtek. A meteorológusok részéről még jóval később is több elismerést kaptam, mint amennyit megérdemeltem, és talán még annál is többet, mint amennyi a geográfiában ért. Elég említenem, hogy 2001-ben és 2004-ben a három meteorológus akadémikus levelező tagnak jelölt, aminél nagyobb megtiszteltetést a tudományos pályán alig lehet elképzelni.

A Budapest városklímájáról szóló monográfiámban van egy kis bekezdés, amelyik arról szól, hogy a telkek értékét a városi levegő szennyezettsége, amely a környezet minőségének egyfajta indikátora, miként befolyásolja. A '60-as években kezdődtek Magyarországon az öröklakás-építések, amiktől az üres telkeknek újra ára lett. A VÁTI-ban vizsgálták arról, hogy Budapesten miféle különbségek vannak a telekárak között, és ilyen adatokat publikáltak

is. Ekkortájt kezdték mérni a város több pontján a légszennyezettséget. A városklíma-monográfiám egyik érdekes, új vonása volt, hogy a levegőminőséget is úgy kezeltem, mint éghajlati elemet, a városklíma egyik jellemzőjét, és fölvettem a kérdést, vajon van-e ennek hatása a telekárakra. A két mutató közötti kapcsolatot többszörös lineáris regresszióval vizsgáltam, amiből az jött ki, hogy valami nem túl magas szignifikancia-szinten a levegő szennyezettségi állapota is érvényesül a telekárban. Ma nevetünk egy ilyen egyszerű statisztikai vizsgálaton, de akkor számítógép híján ez komoly munkával járt, és nem hiszem, hogy korábban a magyar geográfiában bárki ilyesmire vetemedett volna. A környezet minőségének az ingatlanárakra gyakorolt hatásával egyébként pár éve megint foglalkoztam, és a jövőre nézvést is akad még kutatnivaló benne.

Kevesen tudják rólad, hogy hosszú időn keresztül egyedül voltál pártonkívüli az ELTE gazdaságföldrajzos oktatói közül. Ért-e emiatt valamilyen hátrány pályád során (például a munkahelyi előrelépésben, a külföldi utazások terén)? Milyennek értékeled a magyar gazdaság/társadalomföldrajz és a szocialista rendszer viszonyát?

Hátrány a pályámon? Nem, mindent összevéve azt hiszem, több előnyöm származott a pártonkívüliségből. Nem kellett részt vennem különböző szintű taggyűléseken, pártnapokon, szemináriumokon, amelyek szörnyen unalmasak lehettek, és ezt az időt én biztosan hasznosabb, értelmesebb dolgokra fordítottam. Igaz, néhány alkalommal voltak kínos perceim, amikor a hároméves „káderfejlesztési terv” értékelésekor a politikai aktivitást kérték számon rajtam; ez volt ugyanis akkortájt az egyetemi „három követelményrendszerben” az oktató és a kutató munka mellett a harmadik elem. Az útlevel vagy kiutazás iránti kérelmeket még a '80-as években is alá kellett íratni az alapszervezeti párttitkárral, aki nálunk történetesen egy igen rendes kolléga volt, és majdnem röstelkedve szignálta az úrlapot. Valódi hátrányt csak egy alkalommal tapasztaltam: amikor kandidátusi disszertációm megvédése után öt évig halasztódott a docensi kinevezésem. A késedelem oka – amint azt a tanszékvezető, Sárfalvi Béla nyíltan megmondta nekem – a Párttól való „távol-ságtartásom” volt.

A magyar gazdaságföldrajz és a pártállami rendszer viszonyáról nem sokat tudok mondani, egyrészt, mert az ideológiai köntösben jelentkező nagy viták és tisztogatások jóval korábban zajlottak le, másrészt, mert többnyire nem hazai kutatási témákkal foglalkoztam. Az biztos, hogy az ötvenes években a marxizmus-leninizmusnak és a szovjet tudománynak kijáró tiszteletköri nélkül semmit se lehetett leírni. (Nem hiányoztak ezek még Mendöl Tibor tudománytörténeti jegyzetéből sem⁶, csak persze a kényszeredett frázisokat már kihagytuk az új kiadásból.⁷) Az én időmben megfogytak ugyan a kötelező tiszteletköri, viszont a tabukból még jócskán maradt, és ezekben – különösen a Szovjetunió földrajzának tárgyalásakor – óhatatlanul beleütközött az ember. A sztálini deportálásokról, egész népek áttelepítéséről legfeljebb nagyon-nagyon szépítve volt szabad valamit mondani, a gulág-rendszerről

pedig egy szót se lehetett szólni vagy írni. De jó csomó dologról a '60-as, '70-es években még én magam se tudtam: nem is sejtettem például a szovjet munkatáborok valódi számát, gazdasági jelentőségét, a 30-as években pusztító ukrajnai éhínség méreteiről és igazi okairól pedig a „külvilágban” akkortájt még jóformán senki se hallott.

Életműved nemcsak szakmunkákban, hanem ismeretterjesztő művekben is gazdag. Véleményed szerint, milyen volt a földrajz szerepe a tudományos ismeretterjesztésben és a közoktatásban az elmúlt évtizedekben, és hogyan látod a földrajz jövőjét e téren?

Egyrészt a '60-as évek végéig, amíg a televízió használata általánossá nem vált, és amíg az utazási lehetőségek többé-kevésbé meg nem nyíltak a magyarok előtt, rendkívül nagy igény volt a külföldi országokról szóló földrajzi jellegű ismeretterjesztő előadásokra, főleg, ha ezeket vetített képes illusztráció kísérte. Voltak nívós szabadegyetemi előadás-sorozatok, amiket a TIT szervezett, és léteztek munkásakadémiai előadások, amelyekről a nagyobb üzemekben működő kultúrfelelősök gondoskodtak. Az úgynevezett szocialista brigádok vállalásai között is gyakran szerepelt, hogy bizonyos előadás-sorozatokat meghallgatnak. Sok földrajzos, köztük jómagam is, szívvel-lélekkel részt vettünk az előadói tevékenységben. Amint aztán a televízió és az utazási lehetőségek bővülése egyre szélesebb rétegek számára tette lehetővé a közvetlenebb ismeretszerzést, úgy az előadások jelentősége csökkent.

Az előadásokon kívül az ismeretterjesztés fontos fórumai voltak a folyóiratok. Fénykorában a népszerű *Élet és Tudomány* megközelítette a 200 ezres példányszámot, a *Természettudományi Közlöny* pedig (ami ma *Természet Világa* néven jelenik meg) 20–30 ezres példányszámot ért el. Tehát ezekben cikkeket, tanulmányt megjelentetni komoly jelentőséggel bírt, mert igen széles olvasóközönséghez jutottak el. Ezért tartottam magam is fontosnak, hogy beküzdjem magam az *Élet és Tudomány*nak, majd a *Természet Világának* a rendszeres szerzői közé. Később a *Természet Világának* másfél évtizeden át szerkesztőbizottsági tagja is voltam. Ezek az ismeretterjesztő fórumok a földrajz számára a nagyközönség körében bizonyos tekintélyt, ismertséget biztosítottak. A földrajz iskolai óraszama is nagyobb volt, mint az 1978-as oktatásügyi reform után, majd az 1990-es években a Nemzeti alaptanterv újabb csökkentést hozott. Tehát a lehetőségek a közoktatás terén is folyamatosan zsugorodtak. Én ezt egy kicsit személyes kudarcként is éltem meg, mert azok közé tartozom, akik szóban és írásban a legtöbbet érveltek a tantárgy védelmében. Sajnos ebben a harcban nem álltak ki mellettünk azoknak a tudományágaknak a prominensei, amelyeket alapszinten a földrajz képvisel a közoktatásban.

A jelenlegi ismeretterjesztő folyóiratok, mint a Földrajzi Társaság *Földgömbje*, elég szűk olvasóréteghez jutnak el. Ezek inkább az ínyencek számára készülnek, a világljáróknak egy szűk rétegéhez szólnak, akik szeretik a szép képeket és az olvasmányos kommentárokat. A korszerű ismeretterjesztésben a tudományos geográfának sokkal jobban ki kellene használnia a televízió által

nyújtott lehetőségeket. Olyanféle igényes, magas színvonalú programokra gondolok, mint például a Mindentudás Egyeteme, amelynek keretében a földrajz vagy akár a regionális tudomány képviselői nagyobb szerepet is vállalhattak volna. Ahhoz, hogy jobban „látszódjunk”, el kellene végre érni: legyenek geográfus térségspecialistáink, akiket a külföldi hírek, világesemények kommentálására a rádió vagy a televízió meghívhatna; mostanában ezt a feladatot jobbára történészek, közgazdászok vagy politológusok látják el. A folyóiratok olvasótáborának beszűkülése miatt valószínűleg nagyobb súlya lett az ismeretterjesztő könyveknek, a közérthetően, szépen szerkesztett összefoglaló műveknek, csak éppen ezek megírását semmi nem ösztönzi, így ami megjelenik a könyvpiacra, és nem hazánkról szól, az javarészt külföldi termék. Végül pedig ami a legfontosabb: nem győzöm eléggé hangsúlyozni a közoktatás jelentőségét.

A földrajz fogalmával, ágazataival, tevékenységi területével a legtöbb ember az általános iskolában és a gimnáziumban ismerkedik meg. Hogy az oktatáspolitikai jelenlegi döntéshozóinak milyen elképzelése van a földrajzról, az nemcsak és talán nem is elsősorban attól függ, amit a geográfia manapság végez, hanem attól is, hogy ezelőtt 20-30 vagy 40 évvel milyen tanárok mit tanítottak nekik földrajz címén. Ugyanaz vonatkozik a jövőre is, tehát a mai földrajzoktatás meghatározó lesz a geográfusszakma, meg az általa alapszinten közvetített társadalomtudományi és természettudományi rokonszakmák vonzereje, utánpótlásmerítési bázisa szempontjából, és mérvadó lesz a 20-30 év múlva tevékenykedő politikai döntéshozók számára. Emiatt is tartom nagyon szomorú folyamatnak a földrajz tantárgy térvesztését és a tanári szakma tekintélyének évtizedek óta tartó hanyatlását. A közoktatásban hosszabb idő óta erősen érezhető a törekvés, hogy a tantárgyak szerepét visszaszorítsák, és helyette – az amerikai social studies és a science mintájára – úgynevezett műveltségi területeket alakítsanak ki, aminek első számú kárvallottja megint a földrajz lehet. Csakhogy maguk az amerikaiak is elismerik közoktatásuk gyatra színvonalát, az egyetemi-kutatói szférában elért látványos sikereik titka pedig a roppant anyagi ráfordításban és a brain drain által táplált humán erőforrásokban rejlik. Épp ezért az amerikai minta másolását – legyen szó közoktatási vagy felsőoktatási rendszerről – határozott visszalépésnek tartom. Manapság ugyan az internetről minden információ vilámgyorsan beszerezhető, de ha nincs meg az iskolában szerzett szilárd váz vagy alap, akkor az emberek fejében nem fog összeállni koherens kép az információmozaikokból. Úgy tűnik, mintha egyre inkább a világról alig tájékozott, a nagy összefüggésekből mit sem sejtő szakbarbárokat és fogyasztókat termelne az oktatás, ahelyett, hogy az általános műveltség szélesebb rétegekhez való eljuttatását célozná meg, az egyetem pedig valódi értelmiség képzésére törekedne.

Az egyetem elvégzése óta az ELTE-n tanítottál, néhány évet leszámítva végig a Regionális Földrajzi Tanszéken dolgoztál. Munkádat az egyetem ebben az évben a Pro Universitate oklevél arany fokozatával ismerte el. Visszatekintve ezekre az évtizedekre, hogyan határoznád meg a tanszék helyét a magyar földrajz világában?

Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszéke hosszú évtizedeken keresztül az egyetlen olyan tanszék volt, amely főhivatásban a világ, a külföldi országok gazdaságföldrajzával foglalkozott. Ennek a kvázi-monopolhelyzetnek az adta meg a jelentőségét, hogy tőlünk kerültek ki azok a tankönyvek, amelyek a tanárképzés és továbbképzés háttéranyagát szolgáltatták. A gimnáziumi tankönyvek megírásába is bekapcsolódott a tanszék (jómagam a gimnáziumok II. osztálya számára írtam több tankönyvet is, a legutóbbit tavaly), így közvetlenül részt vettünk a földrajztanítás korszerűsítésében. A tankönyvekben tárgyalt anyag hatalmas méretét figyelembe véve csak nagyon szűkös intellektuális és pénzügyi erőforrásokra támaszkodhattunk. A geográfus kollégák és a tudománytörténészek dönthetik el, hogy az adott viszonyok között milyen minőségű tartalommal sikerült megtölteni kötetünket.

A Regionális Földrajzi Tanszék helyzete azért volt különleges, mert a magyar geográfiának az 1950-es évektől fogva nagyon beszűkült, jóformán csak hazai kutatásokra korlátozódott a látótere. Ennek okát abban látom, hogy kevés megfelelő nyelvtudással, tudományos felkészültséggel és érdeklődéssel rendelkező geográfus volt, aki Magyarországon kívüli területek vizsgálatába fogott volna, és ezeket a kutatásokat az állami megrendelések, igények se preferálták. A külföldi utazások is sok akadályba ütköztek. Így aztán alig egy-két kitűnő kutató akadt, aki vizsgálódási területét és nemzetközi aktivitását tekintve is ki tudott lépni az ország keretei közül, ami egyáltalán nem volt könnyű dolog. Az effajta belterjességnek tarthatatlan voltára próbáltam felhívni a figyelmet a nevezetes Beluszky-féle magánjelentéshez⁸ fűzött reflexiómban.⁹ Ez a beszűkültség teljesen abszurd dolog volt, hiszen Magyarországnak akár a városfejlődését, akár világgazdaságban elfoglalt pozícióját vizsgáljuk, nem állhatunk meg a határoknál. Egy ilyen kis országnak semmiféle földrajzilag tanulmányozható jelensége nem szakítható ki a nemzetközi összefüggésekből. Az európai jóléti államok manapság tapasztalható vergődése, hanyatlása nem magyarázható meg a Kínában vagy Indiában zajló folyamatok, meg a globalizáció működésének ismerete nélkül. És ott vannak még a háttérben a természeti erőforrások szűkösségének, a kőolaj- és földgázlelőhelyek földrajzi eloszlásának következményei is. Ha nem tekintünk a határainkon túlra, akkor nagyon provinciális geográfiát tudunk csak művelni. De szerencsére a '60-as, '70-es évek magyar földrajztudományának ez a vonása mostanra eltűnően van.

A tanszékünk finansziális helyzete ugyan nagyon szűkös volt, de azért a külföld felé fordulásnak valami nagyon keskeny ösvényét kutatási profiljában is felmutatta, és a tanszék légköre is lehetőséget adott a kísérletezésre, ha valakinek kedve volt hozzá. Ilyen kísérletezés volt például, hogy 1969-ben készítettem egy tanulmányt¹⁰ a Szovjetunióban zajló népességföldrajzi változásokról. Ez volt az az időszak, amikor a Szovjetunióban egyáltalán elkezdtek statisztikai adatokat publikálni. Megadták az évkönyvek a természetes szaporodást, meg a népesség számát a tagköztársaságok és gazdasági körzetek szintjén, de nem kö-

zöltek vándorlási adatokat. Ám ha ismerjük a természetes szaporodás értékét, és tudjuk, hogy a népesség mennyivel nőtt, akkor kiszámolható a vándorlási egyenleg. Ezt a számítást elvégezve nagyon érdekes kép adódott arról, hogy mi-féle belső migrációs folyamatok mennek végbe a Szovjetunióban. Akkortájt persze a legelemibb mennyiségi módszerek használata is majdhogynem nóvumnak számított, az pedig, hogy külföldi ország statisztikai adataival végezzünk számításokat, végképp kívül esett a korabeli magyar geográfia érdeklődési körén. A tanulmányhoz a Szovjetunió európai és ázsiai részének népességarányát szemléltető, izodemográfiai (topologikus) térképet is csatoltam, ami saját ötletem volt. Az ilyen térképek ma eléggé elterjedtek (bizonyára akkor is léteztek, csak én nem tudtam róluk), de azt hiszem, ez lehetett Magyarországon az ábrázolási módszer első ilyen jellegű alkalmazása.

Ebből az időszakból még egy kísérletemről ejtenék szót, mégpedig a budapesti lakóhelyi szegregáció jellemzéséről a disszimilitási index segítségével.¹¹ Az ötletet amerikai tanulmányutam adta, ahol az etnikai csoportok városon belüli elkülönülésének mérése elég nagy múltra tekintett vissza. Budapesten a fizikai és a szellemi foglalkozásúak számára voltak kerületi szintű adatok, és az 1960-as és '70-es népszámlálás eredményeinek összevetéséből elkülönülésük mértékének változására is lehetett következtetni. A rövid tanulmányt az egyetem angol nyelvű folyóiratában, az *Annalesben* publikáltam, magyar folyóiratnál nem is próbálkoztam vele. A dolog érdekessége ugyanis (a disszimilitási index alkalmazásán túl), hogy akkoriban a szegregáció vizsgálata valahol a túrt és a tiltott határmezsgyéjén mozgott. Majdnem ugyanebben az évben jelent meg a Szelényi Iván által szerkesztett *Városshociológia*¹² című tanulmánygyűjtemény, amelyben az egyik tanulmány hasonló kérdést feszegetett Prága példáján. Gondolván, hogy a geográfusokon kívül a szociológusokat érdekelheti leginkább a téma, a különlenyomatokból egy tucatot elküldtem az MTA Szociológiai Intézetébe. Számítottam rá, hogy onnan kapok valami választ, vagy elbeszélgethetnék a problémáról, de néma csend és hallgatás következett. Utólag tudtam meg, hogy épp akkortájt tartóztatták le és utasították ki az országból Szelényi Ivánt, az *Értelmiség útja az osztályuralomig* című művének¹³ kicsempészése okán. Könnyű elképzelni, hogy amikor a különlenyomataim megérkeztek a Szociológiai Intézetbe, senkinek nem volt kedve olyasmivel foglalkozni, ami Szelényi nevével kapcsolatba hozható. Így az én utóbb sokszor citált kis cikkem „felfedezése” csak a '80-as évek második felében, Csanádi Gábor és Ladányi János átfogó budapesti várossociológiai vizsgálataiban történt meg.

Összefoglalva: a tanszéken hiányzott a pénzügyi és személyi háttér a komolyabb kutatásokhoz, viszont kísérletezni lehetett, de ebből legfeljebb pilot study jellegű munkák születtek, amilyenekből még jó párat említhetnék. Kísérletek, amelyek utat mutattak afelé, hogy mit lehetne, mit lenne érdemes vizsgálni, ha lenne pénz, ha lennének hozzá segéderők, ha lenne számítógép stb. Ezekből nemigen lehetett szép tudományos életművet felépíteni, már

csak azért sem, mert erőnk és időnk nagy részét az oktatás és ahhoz kapcsolódó tankönyvírás kötötte le. Az én „életművem” is javarészt az efemer, rövid életű, gyorsan elavuló, egy idő után már csak történeti földrajzi keresztmetszetként értelmezhető egyetemi tankönyvekből tevődik össze.

Több tanulmányodban is foglalkoztál a regionális földrajz tudományelméleti kérdéseivel, a társadalomföldrajz és a regionális tudomány viszonyával. Mit gondolsz a regionális földrajz geográfián belüli pozíciójának változásáról, a regionális földrajz jelenéről és a jövőjéről? Pályád során előszeretettel foglalkoztál olyan kutatásokkal, amelyekhez természet- és társadalom-földrajzi jártasság egyaránt szükséges volt, és közismert, hogy mindig szót emelsz a két tudományterület szorosabb együttműködése mellett. Milyenek ítéled a két tudományterület közti mai kapcsolatokat, és milyen változásra számítasz?

Valóban, ezek a kérdések az utóbbi időben gyakran foglalkoztattak.¹⁴ Én azon a véleményen vagyok, amit annak idején már Teleki Pál¹⁵ megfogalmazott, hogy a földrajznak az igazi értelme abban van, hogy a geográfus nagyon sokféle tudományterületbe nyer bepillantást. Különös értéke a földrajznak az – mondja Teleki –, hogy a humaniorák és a természettudományok határmezsgyéjén mozogva mindkét tudományterületről tud a maga számára, a gondolkodásmódjához, a látásmódjához értékeket áttemelni, és a közműveltséghez hozzájárulva közvetíteni. Az utóbbi évtizedek folyamán azonban a tudományok egyre inkább differenciálódtak: a természet- és társadalomföldrajz is egyre távolabb került egymástól. Emiatt kevésbé látszott a kettő közötti érintkezési felület, és a közös témáknak, a hídépítésnek a lehetősége halványodott.

Én azt gondolom, hogy ez nincs jól. A földrajztudománynak azokat a kutatási programokat, tevékenységi köröket kellene a saját intézményi keretei között ösztönözni, amelyekben azt mondhatja magáról a geográfus, hogy itt már csak képzettségemnél fogva is én vagyok a legjobb, a legkompetensebb. Ezek közé tartoznak – véleményem szerint – a természet és társadalom egymásra hatásából fakadó különböző problémák. De idesorolható a komplex regionális földrajz, a tájöldrajz is. Öröndetes, hogy a geográfia a társadalomtudományok egyre szélesebb köréből vesz át módszereket, ám ugyanakkor mintha elhanyagolná azokat a témákat, amelyek a társadalomnak a természettel fennálló kapcsolatát érintik. A társadalom-földrajzos, ha már a fizikai térrel van dolga, és térképez vagy modellt alkot, leginkább a homogén, izotrop síkfelszínt kedveli. A másik oldalon a természetföldrajz Magyarországon Lóczy óta még mindig zömmel geomorfológiát jelent, és az ortodox természeti geográfus mindenféle emberi beavatkozást csak az ő vizsgálati körén kívül eső, zavaró tényezőnek tekint. Ez a szemlélet persze tűnőfélben van, csak épp nem elég gyorsan tudatosul: az *antropocén* korban élünk.

A környezeti problémák az 1970-es évek elején kerültek világszerte az érdeklődés előterébe; ekkor jelent meg Enyedi György mérföldkőnek számító tanulmánya a *Földrajzi Közleményekben* a társadalom és a földrajzi környezet

viszonyáról¹⁶, amelyben leszámolt egy sor régi dogmával, és máig érvényes elméleti vezérfonalat adott az ilyen tárgyú kutatásokhoz. A földrajz két tudományterülete közötti szorosabb kapcsolat pártolásával az én nemzedékemben sem állok egyedül. A „hídépítők” közül hirtelenjében a környezetérzékenyebb geográfiát sürgető Erdősi Ferenc, a komplex alföldi kutatásokat szervező Csatári Bálint vagy a kultúrtájak vizsgálata kapcsán Berényi István jut eszembe. A másik oldalról kiemelném például Kerényi Attila nevét, akinek több más könyve mellett *Környezettan* című monográfiája¹⁷ nagyszerű intellektuális teljesítmény, vagy Rakonczai Jánost a globális környezeti problémákról szóló munkájával.¹⁸ A környezettel kapcsolatos kutatások terén mégis sok az elszalasztott lehetőség, és számos művet más tudományterületek képviselői írtak meg, pedig geográfusoknak kellett volna ezt megtenniük. Ha „környezetérzékenyebb” lenne a magyar földrajztudomány, az segítene a geográfia egységének megóvásában is. A természet- és társadalomföldrajz együtt sokkal nagyobb szellemi potenciált képvisel, mint ha szétválasztjuk a kettőt. Ha különválasztjuk őket, akkor az egyik felszívódik a geológiába, a másik föl fog olvadni a ki tudja milyen társadalomtudományban. A geográfia hagyományainak továbbvitele, intellektuális erejének megőrzése, az akadémiai közegben presztízsének növelése, közművelődési és oktatási funkciójának beteljesítése mind a földrajz egysége mellett szólnak.

A regionális földrajz mint tudomány-rendszertani fogalom nemcsak a külföldi országok vagy térségek, régiók tanulmányozását, hanem ugyanúgy a magyarországi régióknak, tájaknak a komplex vizsgálatát is magában foglalja. Ezt a jövőre nézvést is nagyon fontos feladatnak tartom. Az információk elképesztő bősége nehezíti ugyan a szintézisalkotást, de egyben szükségesebbé is teszi, mint bármikor volt. Csakhogy sajnos ennek a munkának, legyen szó ágazati vagy területi, regionális szintézisről, nincs a tudományban megfelelő tekintélye, megbecsültsége. Az analitikus, elaprózott, kis területekre koncentráló és ott a mélységekbe lefűrő munkáknak az ideje van, ezeket finanszírozzák, ezekből teremnek tucatszám a publikációk. Csakhogy pusztán erre nem lehet a jövő tudományát felépíteni, szükség van másfajta kutatótevékenységre, más típusú kutató egyéniségekre is. Olyan kutatókra, akikben megvan a szintézisalkotás képessége, és olyan akadémiai közösségre, amely ezt a fajta munkát ösztönzi és elismeri.

Hogyan látod a társadalomföldrajz és a regionális tudomány jelenlegi viszonyát (a nemzetközi tudományos életben és Magyarországon)? 2007-ben tanúja voltál annak, hogy a korábban (1990–1994) általad is vezetett Regionális Földrajzi Tanszék neve Regionális Tudományi Tanszékre változott. Hogyan élted meg a változást?

A földrajznak a regionális tudományhoz fűződő viszonyáról a véleményemet ezelőtt négy évvel a *Tér és Társadalomban* megírtam.¹⁹ Azt hiszem, tényként elfogadható, hogy a két tudományterület között igen nagy átfedés van, és tény az is, hogy vannak többé-kevésbé, szerintem inkább kevésbé jelentős

különbségek, amelyek a két tudományterület eltérő tradícióiból adódnak. Egyikük presztízse sem olyan a mai magyar vagy akár a nemzetközi tudományos életben, amilyennek – érthető elfogultsággal – látni szeretnénk. Ebből a helyzetből a kiutat nem külön szomszédvárak építése, nem párhuzamos doktori iskolák működtetése, hanem sokkal inkább az összefogás, az oktatásban a szellemi erőforrások egyesítése, a kutatás terén a közös projektek jelenthetik, ahogy ez az RKK számos intézetén belül a gyakorlatban is megvalósul. Tehát nem a szembenállásra, még csak nem is az elkülönülésre, hanem az együttműködésre, az összefogásra helyezném a hangsúlyt.

A Regionális Földrajzi Tanszék névváltoztatásának nem örültem, és tudomány-rendszertani indokoltóságát vagy más egyéb értelmét, gyakorlati hasznát ma se látom. A tanszék a Földrajz- és Földtudományi Intézet keretébe tartozik, és geográfusok képzésével foglalkozik; mi végre akkor a más elnevezés? Nemes Nagy Józsa kitűnő tudományos műhelyt hozott létre, nagyon tehetséges fiatalokat gyűjtött maga köré, és ugyanakkor a külföldi vagy éppen globális témák iránti nyitottság, érdeklődés is megmaradt a tanszéken. Ez a szép hagyomány tehát tovább él, miközben a regionális elemzési módszerek gazdag tárházának, a térinformatika alkalmazásának, az internet forrásanyagának köszönhetően a kutatások eszköztára hihetetlen mértékben kibővült. Értelmes, színvonalas, sok tekintetben úttörő kutató- és oktatómunka folyik a tanszéken; ez a lényeg, a névtábla mellékes.

Egy 2002-ben megjelent tanulmányod²⁰ végén már a közelgő visszavonulásodat sejtetted, és 2004 januárjában – egyetemi tanárokhhoz képest szokatlanul fiatalon – nyugdíjba is vonultál. Mi volt az oka (vagy melyek voltak az okai) a döntésednek?

Visszavonulásom okai közül a legfontosabb, hogy azok az egészségi problémák, amelyek fiatal korom óta végigkísértek, és munkabírásomat sok tekintetben korlátozták, annyira megszorodtak, hogy úgy éreztem: egyre kevésbé vagyok képes feladataimat az önmagam számára szabott mércének megfelelő szinten ellátni. Eljött tehát az idő, hogy helyemet fiatalabbaknak adjam át; hiba lett volna ezt nem felismerni. A búcsú nem okozott szívfájdalmat, egyrészt azért nem, mert kapcsolatom a geográfia művelésével – csökkenő szellemi és fizikai teherbírással arányos mértékben – továbbra is megmaradt, másrészt pedig azért nem, mert a tanárképzés elsorvadása és a geográfiaiban teljesen indokolatlan tömegképzés folytán az egyetem egyre jobban távolodott attól az eszményképtől, amelyet magaménak vallottam.

Hogyan értékeled a társadalomföldrajzon belül a közelmúltban végbement megközelítésbeli változásokat, a mai geográfiát jellemző szemléleti és módszertani pluralizmust? Véleményed szerint merre tart a földrajz, a társadalomföldrajz?

A pluralizmus mindaddig jó dolog, amíg kellő toleranciával párosul, és nem torkollik a más nézeten lévők kiátkozásába, nem morzsolja fel a szakma belső kohézióját. A földrajz és ezen belül a társadalomföldrajz jövőjét fenye-

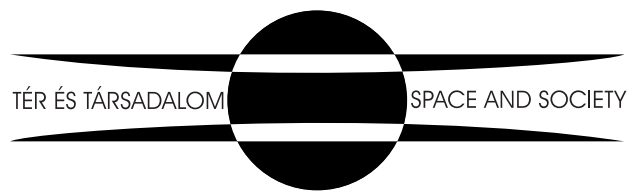
gető legfőbb veszélyt éppen ennek a kohézióknak a lazulásában látom. Hogy merre tart majd a társadalomföldrajz, azt nem tudom megjósolni, csak egy biztos: tartalmát, színvonalát, metodikáját tekintve olyan lesz, amilyenné művelői, a mai fiatal geográfusok teszik. Ha helyesen felismert, érdekes kutatási problémákra és ezeknek megfelelő módszerekre találunk, akkor bármiféle filozófiai háttér, ismeretelméleti alap tulajdonképpen másodlagos. Ezért óvnám attól a fiatal kutatókat, hogy a nemzetközi társadalomtudományi és -földrajzi szakirodalomban igen elterjedt elméletieskedésbe, filozofálásba túl mélyen elmerüljenek. Jó lenne, ha fölöslegesen nem alkalmaznák a különböző posztmodern irányzatoktól kölcsönvett zsargont, amely gyakran semmi másra nem való, mint hogy egészen köznapinak a tudományosság látszatát kölcsönözze. Elképzelhető, hogy a mindenkori divat követése a nemzetközi szinten nagyobb sikerrel kecsegtet, de még ebben sem vagyok biztos. A másik veszélyes csábítást az egyre jobban fetisizált szcientometria oldaláról vélem felfedezni. Bármilyen nehéz is ez a tudományipar mai viszonyai között, nem lenne szabad minden áron a publikációk számszerű gyarapítását hajszolni. Az én szememben eleve gyanús, ha valaki havonta jegyez valamiféle tudományos közleményt, pláne ha ezt társszerzőként teszi. Közhelynek hat ugyan, mégis a költő soraira kell emlékeztetnem: dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes.

Az interjút Győri Róbert készítette 2011. szeptember 28-án.

Jegyzetek

- 1 Koch F. (1969): *Tőkésországok gazdasági földrajza III. Észak-Amerika gazdasági földrajza*. Egységes jegyzet, Tankönyvkiadó, Budapest
- 2 Probáld F. (szerk.) (2004): *Amerika regionális földrajza*. Trefort Kiadó, Budapest
- 3 Probáld F. (1974): *Budapest városklímája*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 4 Probáld F. (1981): Városi levegőkörnyezet humánkomfortjának tervezése. In: Szepesi D. (szerk.): *A levegőkörnyezet (levegőminőség és humánkomfort) tervezése*. Műszaki Kiadó, Budapest, 155–197.
- 5 Probáld F. (1981): *Változik-e éghajlatunk?* Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- 6 Mendöl T. (1952): *Bevezetés a földrajzba*. ELTE, Budapest
- 7 Mendöl T. (1999): *A földrajztudomány az ókortól napjainkig*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- 8 Beluszky P. (1989): Magánjelentés a (társadalom)földrajzról. *Tér és Társadalom*, 1., 49–64.
- 9 Probáld F. (1989): Extra Hungariam non est vita? *Tér és Társadalom*, 2., 77–80.
- 10 Probáld F. (1969): A népesség területi elhelyezkedésének változása a Szovjetunióban. *Földrajzi Közlemények*, 57–67.
- 11 Probáld F. (1975): A Study of Residential Segregation in Budapest. *Annales Univ. Sc. R. Eötvös*, 103–112.
- 12 Szelényi I. (szerk.) (1973): *Városszociológia*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- 13 Konrád Gy., Szelényi I. (1978): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern–Párizs

- 14 Probáld F. (1995): A regionális földrajz helye a geográfiában (háttérvázlat). *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 2., 35–62.
- Probáld F. (2001): Tájföldrajz, regionális földrajz – a hídépítés szükségessége. *A Magyar Földrajzi Tudományos Konferencia Közleményei*. CD-ROM. SZTE, Szeged
- Probáld F. (2001): Megjegyzések a magyar természeti földrajz jövőképehez. *Magyar Tudomány*, 5., 588–590.
- Probáld F. (2005): Környezettudomány és geográfia. In: Csorba P. (szerk.): *Debreceni földrajzi disputa*. DE, Debrecen, 19–33.
- 15 Teleki P. (1936): *A gazdasági élet földrajzi alapjai*. Centrum Kiadó V., Budapest, 709–710.
- 16 Enyedi Gy. (1972): A társadalom és földrajzi környezete. *Földrajzi Közlemények*, 20., 293–301.
- 17 Kerényi A. (2003): *Környezettan: természet és társadalom globális nézőpontból*. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- 18 Rakonczai J. (2008): *Globális környezeti kihívásaink*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged
- 19 Probáld F. (2007): Társadalomföldrajz és regionális tudomány. *Tér és Társadalom*, 1., 21–33.
- 20 Probáld F. (2002): A Regionális Földrajzi Tanszék 50 éve. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 7., 9–25.

TÉR ÉS TÁRSADALOM

SPACE AND SOCIETY